

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора політичних наук, професора Бабкіної Ольги Володимирівни
на дисертацію Назарова Миколи Сергійовича

«Формування пострадянських партійних систем з домінуючою партією: українська специфіка», подане на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Науковий аналіз трансформаційних процесів в нових незалежних державах займає помітне місце в сучасній політичній науці. Розгляд варіантів формування політичного режиму в різних країнах, вибору форми правління, динаміки партійних систем збагачує політичну науку, оновлює розуміння сутності та розвитку демократичних процесів в сучасному світі. Остання хвиля трансформацій політичних систем утворила необхідність ретельного дослідження цього процесу, становлення партійних систем окремих країн та проведення порівняльного аналізу для виділення загального та особливого в їх розвитку.

Суспільства пострадянського простору, у тому числі й сучасне українське, відрізняються від традиційних перехідних суспільств (з економікою, що прогресує та сталою соціально-політичною системою) та знаходяться у високоактивній стадії соціальних трансформацій з нестабільною соціальною системою, близькою до стану біфуркації «динамічного хаосу» (за І. Пригожиним). Для цих суспільств притаманний розкол еліт, їх схильність до корпоратизації та олігархізації, перехідний тип політичної системи, її фрагментарність, як хаотичне поєднання старих та нових інститутів, невідповідність інституційного та ціннісного аспектів реформування, кризи легітимності, участі та інші.

Еволюція української партійної системи досить красномовно ілюструє суперечливість демократичного переходу по-українськи. Політичні партії в теорії є основним суб'єктом політичної відповідальності, виразником інтересів народу, на практиці ж сама партійна система України послідовно деградує, про що свідчать рівень недовіри до політичних партій, їх нестабільність, непрозора

і недемократична структура, джерела тіньового фінансування, тобто в цілому характеризується глибоким занепадом системи політичного представництва демократичного зразка.

Отже, актуальність дисертаційного дослідження обумовлюється необхідністю аналізу особливостей пострадянських режимних трансформацій, які в Україні, як і в інших країнах, пов'язані з допоміжною роллю партійної системи у формуванні державної політики, тобто домінуванням неформальних інститутів клієнтарно-патронажних відносин, корупційних схем. Тенденція, яку ми спостерігаємо з 2000-х років – формування партійної системи з домінантно-патронажною партією – обумовлює необхідність дослідити історичні приклади партійного домінування в Японії, Мексиці, Індії та Єгипті, в яких на думку автора, особливості приходу до влади домінуючої партії, методи її утримання мають чимало спільного.

Вирішення актуальних проблем покладених в основу дисертаційного дослідження, логічно зумовлює його мету, яка полягає у виявленні української специфіки формування пострадянських партійних систем з домінуючою партією. Для досягнення цієї мети автором були поставлені і в основному вирішенні наступні завдання:

- провести ретроспективний аналіз становлення та функціонування політичних партій та партійних систем в умовах пострадянських трансформацій;
- дослідити зарубіжний досвід функціонування партійних систем з домінуючою партією;
- встановити принципову відмінність між домінуючою та домінантно-патронажною партією;
- встановити передумови формування партійної системи з домінантно-патронажною партією в Україні;
- проаналізувати особливість функціонування домінантно-патронажної партії та її вплив на інші політичні партії;

- окреслити перспективи формування домінантно-патронажної партії в Україні після 2014-го року.

Об'єктом дослідження виступають пострадянські партійні системи з домінуючою партією, предметом – специфіка становлення, функціонування та еволюції партійної системи з домінуючою партією в Україні.

В ході реалізації завдань дисертаційної роботи автором сформульовано низку теоретичних положень і висновків, які претендують на наукову новизну.

Так, пропонується авторська типологія партійних систем з домінуючою партією, в якій чітко розмежовуються системно-домінуючі та домінантно-патронажні партії за критерієм ступеня впливу партії на владу, тобто її реальна здатність формувати органи виконавчої влади та впливати на прийняття державницьких рішень; на основі порівняльного аналізу функціонування партійних систем з домінуючою партією в Японії, Мексиці, Індії та Єгипті з країнами пострадянського простору виокремлено **спільні закономірності**, які проявилися під час боротьби партій за домінування, безпосередньо у процесі домінування та спільні риси, які приводили до втрати домінуючих позицій. Так автор серед спільних ознак виокремлює наступні: «...деідеологізованість домінуючих партій та їх центричну політичну позицію; використання державних ресурсів для зміцнення клієнтарно-патронажних мереж; чітку ієрархію внутрішньої організації домінуючих партій; «нішеву» роль опозиції, її поступову маргіналізацію; перманентні спроби розширити електоральну базу партії за рахунок «ворожих» територій» (с. 126 дисертації).

Автором здійснено аналіз еволюції української партійної системи та зафіксовані намагання політичної еліти створити домінантно-патронажні партії. Подано три сценарії подальшого розвитку української партійної системи, зокрема перспективи формування домінантно-патронажної партії.

Науковий інтерес представляє систематизація автором основних внутрішніх та зовнішніх причин втрати домінуючих політичних позицій «Партією Регіонів» (розпад на фракції, несприятлива для неї геополітична кон'юктура та інше).

Заслуговує на увагу аналіз тенденцій формування домінуючої партії в політичній системі України після Революції Гідності 2014 року і запропоновані сценарії її розвитку (картельна партія, формування партійної системи з домінантно-патронажною партією, широка коаліція).

Беззаперечним є висновок дисертанта про другорядність політичних партій у формуванні державної політики в умовах президентської вертикалі влади, неопатримоніальної бюрократії, коли роль та місце партійної системи України, де партії більше не формують політичну «повістку дня», а знаходяться у ролі клієнта представників неопатримоніальної бюрократії, яка відтепер виступає основним джерелом змін (с. 187 дисертації). В українській політичній науці неодноразово зазначалася така особливість української режимної трансформації – створення так званого «гібридного», неопатримоніального режиму, що поєднує конкурентні вибори з глибоко вкоріненим клієнтелізмом і автократичними практиками, зневагою до процедур ухвалення політичних рішень, принципу верховенства права, прав і свобод людини. В цьому контексті теорія «інституційних пасток» проголосила створення в Україні неефективної сукупності політичних та економічних інститутів, в тому числі партійних систем, які ніхто з головних гравців не зацікавлений змінювати. Ці неформальні правила, сформовані ще за часів президентства Л. Кучми із спробою політичних еліт створити партію влади, визначають їх дії і сьогодні.

Характеризуючи українські політичні партії, автор небезпідставно загострює увагу на таких їх рисах як: вождистський характер партій, що проявляється у відданості рядових членів партій не ідеям чи прихильникам, а безпосередньо лідеру партії; ставлення собі за мету завоювання домінуючих позицій з подальшим «захопленням держави», тобто встановленням контролю за ключовими її ресурсами; структура партій не є однорідною, а представляє собою наявність впливових фракцій всередині цих партій, які борються за вплив на лідера партій; отримавши владу, партія використовує фіскальні та силові органи влади для боротьби з політичними опонентами; залежність партій від фінансово-промислових груп, які беруть під свій «патронат»

політичні сили, надаючи їм фінансову, організаційну та медійну підтримку в обмін на політичну лояльність та відстоювання інтересів на законодавчому рівні (с. 188 дисертації). Таким чином, можна погодитися з висновком автора про фасадний характер української демократії, за яким вибудовується клієнтарно-патронажна система на чолі з Президентом.

Позитивним слід вважати виокремлення автором можливих сценаріїв в контексті еволюції української партійної системи. Зокрема високу вірогідність функціонування картельної партії, яка на даний момент задовольняє ключових політичних та бізнес гравців в Україні, а також партнерів на Заході і не порушує олігархічного консенсусу в Україні, що склався після 2014 року (с. 184 дисертації).

Висновки дисертації відповідають поставленим завданням і ґрунтуються на адекватній теоретико-методологічній базі: системному, історичному, компаративному, неоінституційному підході, який є плідним для дослідження пострадянських режимних трансформацій, для аналізу яких автор обирає концепцію неопатримоніалізму. Найбільшу загрозу в такому контексті становлять інерційність неформальних інститутів, звичка покладатися на «вузьку коаліцію», а не створення широкої соціальної бази режиму, що становить найбільшу загрозу як для влади, так і для перспектив України.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що здійснений порівняльний аналіз є необхідним для розуміння передумов та наслідків формування в Україні партійної системи з домінуючою партією. Окремі результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальшого дослідження феномену домінуючої партії, а також сприяти політичним реформам в Україні у контексті побудови партійної системи європейського типу, а також можуть бути використані в навчальному процесі.

Не применшуючи загалом позитивного враження від дисертації М. С. Назарова, разом із тим можна висловити деякі зауваження та побажання з приводу ряду її положень.

1. У 1 розділі, аналізуючи підходи до вивчення трансформацій пострадянських політико-партійних систем, автор звертається до альтернативних теоретико-методологічних підходів у дослідженні пострадянських режимних трансформацій, зазначаючи, що теорія неопатримоніалізму є «найбільш продуктивною з точки зору складної специфіки трансформацій країн пострадянського простору» (с. 71 дисертації). Не заперечуючи висновки автора, хотілося б зазначити, що слабкість транзитологічної методології виявилася в певній лінійності в підході до процесу демократизації, нехтуванні національно-специфічними відмінностями та необхідністю всебічного аналізу соціально-економічного, політико-правового та культурно-гуманітарного контексту переходу до демократії, водночас найбільш складним питанням якого, на наш погляд, є діалектика поєднання спільних закономірностей та національних особливостей різних країн. Наше зауваження стосується передусім недостатності використання філософських методів дослідження, за допомогою яких і вирішуються такі складні пізнавальні завдання.

2. В авторефераті дисертації є дублювання і повтори однакових висновків та положень (с. 8 автореферату), другий абзац про закономірності формування партійних систем з домінуючою партією в різних країнах світу повністю повторюється на с. 13 автореферату. Теж саме стосується і виокремлення сценаріїв еволюції української партійної системи (с. 11 та с. 14 автореферату).

3. Пропонуючи власну типологію партійних систем з домінуючою партією, автор розмежовує системно-домінуючі та домінантно-патронажні партії. Водночас при аналізі тенденції формування домінуючої партії в політичній системі України після 2014 року автор не зазначає, до якого з цих типів вона може бути віднесена, і яке місце в цій класифікації займає «картельна» партія?

4. На наш погляд, потребують додаткового обґрунтування відмінності між категоріями «партія влади» та «домінантно-патронажна партія». Автором

застосуються обидва поняття для характеристики еволюції української партійної системи, а також партійних систем пострадянського простору.

5. При аналізі перспектив еволюції української партійної системи автор схиляється до варіанту продовження функціонування картельної партії як найбільш вірогідного, такого, що відповідає інтересам різних груп бізнес еліт, «олігархічних угруповань», тобто олігархічного консенсусу. Тому формування широкої коаліції, як варіанту розвитку України, на думку автора є найменш вигідним для Президента, а, отже, і нереальним. Цікавим було б розширення меж прогнозування можливостей демократичного розвитку України, з точки зору виявлення передумов формування широкої соціальної коаліції та укладення нового суспільного договору для знаходження реальної альтернативи, здатної запропонувати суспільству інші принципи організації влади.

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, дисертаційне дослідження Назарова Миколи Сергійовича «Формування пострадянських партійних систем з домінуючою партією: українська специфіка» є самостійним, цілісним, завершеним дослідженням, що присвячене розв'язанню актуальної наукової та прикладної проблеми. Автореферат та публікації відповідають змісту дисертації.

Основні результати дисертації викладені у 7 наукових фахових та 5 інших наукових виданнях. Загалом наукові висновки і результати, одержані у ході дисертаційного дослідження, були апробовані та оприлюднені на чисельних міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок про те, що представлене дисертаційне дослідження відповідає необхідним критеріям і містить в собі істотний елемент наукової новизни.

Таким чином, дисертаційна робота М. С. Назарова «Формування пострадянських партійних систем з домінуючою партією: українська специфіка» відповідає паспорту спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси і положенням «Порядку присудження наукових ступенів і вченого

звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, які висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент –

доктор політичних наук, професор,

завідувач кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету

імені М. Драгоманова

